

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Geographica VII (2014)

Michał Zatorski

Idea geografii regionalnej jako przedmiotu nauczania w okresie kryzysu geografii w szkole

Streszczenie

Współczesna geografia jako przedmiot nauczania przeżywa aktualnie kryzys, w dobie wdrażanych już od końca lat 90. zmian w systemie oświaty. Odzwierciedla się to zanikiem geograficznego – spójnego i syntetycznego myślenia u uczniów szkół podstawowych, a także gimnazjów. Nowy przedmiot szkolny – przyroda, stała się powodem utraty pierwotnego holistycznego charakteru geografii. Obecnie, wychodząc naprzeciw teoretycznym oczekiwaniom rynku pracy, geografia stała się przedmiotem społecznie zmarginalizowanym, co odzwierciedla się w redukcji liczby godzin lekcyjnych, tworzeniu profili klas nieuwzględniających rozszerzenia „geograficznego” oraz nastawieniu uczniów i rodziców. Z obecną sytuacją geografii pogodzili się już nawet geografowie, a wystarczy przecież spojrzeć w przeszłość i przekonać się, co stanowiło siłę geografii jako przedmiotu nauczania. Wacław Nałkowski w 1907 roku stwierdził, że geografia to dziedzina, która pozwala myśleć naukowo, czuć estetycznie oraz działać praktycznie, wraz z historią urealnia nam rzeczywistość i pozwala wydobyc z niej to, co dla nas istotne. Należy więc powrócić do geografii regionalnej i jej typologicznych opisów krajobrazu propagowanych przez klasyków nowożytnej geografii.

Słowa kluczowe: geografia; geografia regionalna; nauki geograficzne; opis krajoznawczy; opis typologiczny

The idea of regional geography as a subject during the crisis of geography at school

Abstract

Contemporary geography is experiencing a crisis as a school subject, in light of the changes in the education system, which are being implemented in Poland since the 1990s. This is reflected by geographic atrophy – lack of a coherent and synthetic thinking exhibited by students of primary and lower secondary schools. New school subject – natural science – caused the loss of the original holistic nature of geography. Currently, in order to meet the expectations of the labor market, geography became the subject socially marginalized, which is reflected in the reduction of teaching hours; number of “non-geography majors”; and in the attitude of pupils and parents. With this state of things even the geographers themselves have come to terms. They are the ones, however, who should look back and remind themselves of the power of

geography as a subject in the past. Waław Nałkowski wrote in 1907 that geography allows you to think scientifically, perceive aesthetically, and act practically. Along with history it constitutes the “real” in “reality” and allows us to take from it what is important to us. We should therefore return to the regional geography, to typological descriptions of landscape, promoted by the canonical authors of modern geography.

Key words: geography; regional geography; geographical sciences; description of touring; typological description

Przyczyny kryzysu geografii jako przedmiotu nauczania

W dobie zasadniczych przemian gospodarki, zmian ustrojowych i światopoglądowych lat 90. edukacja w Polsce (w tym edukacja geograficzna) wymagała zmian. Jednak przekształcenia, które wdrożono w ciągu ostatnich 20 lat nie przyniosły zadowalających efektów kształcących i wychowawczych. Pierwsze pokolenie młodych ludzi, których objęła reforma systemu szkolnego, wprowadzona 1 września 1999 roku, wkracza obecnie w dorosłe życie, kończąc studia i podejmując pracę zarobkową. To „pokolenie reform edukacyjnych” na bazie własnych doświadczeń, jak również nauczyciele szkolni i akademicy, dostrzegają regres w przygotowaniu merytorycznym oraz jakości kształcenia. Zamiast starego modelu edukacji „ukierunkowanej na encyklopedyczne przekazywanie dużej ilości wiedzy i przedmiotowe traktowanie ucznia” otrzymano nowy model „ukierunkowany na unikanie nabywania wiedzy i przedmiotowe traktowanie nauczyciela”. Z obawą patrzy się również na nowe nadchodzące rozwiązania związane z reformą oświaty wprowadzoną 1 września 2009 roku.

Mimo, iż zakres treści geograficznych w bloku przyrodniczym realizowanym na II etapie edukacyjnym jest porównywalny z okresem przed reformą oświaty z 1999 roku, to sam fakt, że nosi on nazwę „przyroda” obniża rangę i znaczenie samej geografii (Groenwald i in. 2008). Nauczyciele uczący przedmiotów przyrodniczych również musieli dostosować się do nowej sytuacji, podejmując różnego rodzaju kursy i studia podyplomowe. Sami jednak przyznają, iż ucząc „przyrody” niejednokrotnie podkreślają i uwypuklają, czasami nawet nieświadomie, zagadnienia ważne z punktu widzenia ich rodzimej i wyuczonej dziedziny naukowej. Obecnie, nie zważając na błędy z przeszłości, wdrożono również przyrodę na IV etapie edukacyjnym. Założenia ten nowy przedmiot szkolny ma być przeznaczony dla uczniów niezainteresowanych zagadnieniami przyrodniczymi, choć forsuje się go używając tych samych haseł jak z przed laty – holizm i interdyscyplinarność. Paradoxem w tym wszystkim jest to, iż geografia jako przedmiot, u którego podstaw metodologicznych leży holizm i holistyczne podejście znalazł się już drugi raz w historii w bloku przedmiotowym, którego ideą jest całościowe rozumienie i opisywanie świata (Jakubowski 1996; Pulinowa 1996). Być może powodem tego zjawiska jest modna tendencja do wąskiego, specjalistycznego opisu rzeczywistości, której uległa również geografia (Wilczyński 1996, 2003, 2011a,b). Zapomniano przy okazji o nadrzędnej roli geografii w budowaniu spójnych struktur wiedzy o świecie. Konsekwencjami tych działań (bezpośrednich w postaci reform oraz pośrednich światopoglądowych) jest marginalizacja geografii jako przedmiotu nauczania w szkołach. Odzwierciedla się to poprzez: redukcję godzin lekcyjnych, tworzenie „marketingowych” profili klas – nieuwzględniających rozszerzenia „geograficznego”, ograniczonej liczby tzw.

„innowacji pedagogicznych” z zakresu geografii oraz obojętnego stosunku do tego przedmiotu samych uczniów i ich rodziców (tab. 1). Można odnieść wrażenie, że z niekorzystną pozycją geografii pogodzili się już także geografowie.

Tab. 1. Innowacje pedagogiczne w województwach małopolskim i mazowieckim z zakresu geografii, w roku szkolnym 2012/13

Województwo	Innowacje pedagogiczne ogółem	Innowacje pedagogiczne z geografii	
		liczba	udział procentowy [%]
małopolskie	151	3	1,9
mazowieckie	302	8	2,6

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Kuratorium Oświaty

Idea geografii regionalnej w nowej klasycznej odświeżeniu

Geografia to przedmiot szkolny o dużym znaczeniu w historii Polski oraz wielu innych narodów. Do geograficznych opisów ojczystego kraju odwoływali się artyści, poeci, a także politycy. Adam Mickiewicz w swoich utworach niejednokrotnie korzystał z terminów i sformułowań, które jednoznacznie wskazują na jego dobrą znajomość geografii. Podobnie Józef Piłsudski, który geografię i historię w swojej edukacji uważał za priorytetowe, co zresztą przekładało się na zdobywane przez niego stopnie szkolne. Podczas zaborów, to właśnie geografii, historii i języka polskiego nauczano w ukryciu, w obawie przed prześladowaniami. To stanowi kolejny dowód na to, jak wartościowym i ważnym przedmiotem szkolnym była geografia. Trzeba zatem podkreślić, że geografia jak i historia to dziedziny w największym stopniu wzbudzające poczucie tożsamości narodowej, a dodatkowo kształtujące postawy patriotyczne. Ponadto Andrzej Stasiuk w swojej książce pt. *Jadąc do Babadag* stwierdził, że geografia porządkuje nam rzeczywistość, nieustannie zmuszając nas do myślenia, czyli innymi słowy, do tworzenia korelacji i związków przyczynowo-skutkowych (Flis 1983; Stasiuk 2004).

Czym powinna być w takim wypadku nowoczesna geografia szkolna?

Aby odpowiedzieć na to pytanie, należy nawiązać do klasyków nowożytnej polskiej dydaktyki geografii, tj. Wacława Nałkowskiego (1851–1911), Stanisława Pawłowskiego (1882–1940) i Jana Flisa (1912–1993) (fot. 1). Byli to prekursorzy, a przede wszystkim zwolennicy opisu krajobrazów i regionów jako formy poznania otaczającej nas przestrzeni. Należy jednak zdać sobie sprawę ze współistnienia dwóch płaszczyzn geografii i to nie jak by się mogło zdawać geografii fizycznej i geografii społeczno-ekonomicznej, lecz nauk geograficznych (analitycznych) i geografii pojmowanej jako całość (syntetyczna dziedzina nauki). Stanisław Pawłowski już w roku 1938 roku określił bardzo trafnie tę niezmiernie ważną cechę geografii stwierdzając, że geograf analityk to ten, który przygotowuje grunt i materiał, a geograf syntetyk tworzy w nauce. Nadrzędnym i ostatecznym celem badań geograficznych zawsze będzie jednak uzyskanie obrazu, czyli syntezy – krajów, krajobrazów

lub regionów. Geografia bada więc najogólniej krajobraz geograficzny, czyli barwny obraz zjawisk na granicy atmosfery i powierzchni Ziemi, pojmowany zarówno syntetycznie, jak i analitycznie (Pawłowski 1938; Grzybowska 1983; Wilczyński 2011a,b).

Współlistnienie obok siebie geografii, jako samodzielnej syntetyzującej wiedzę dziedziny oraz nauk geograficznych daje nowoczesnej geografii ogromne szanse rozwoju, jako przedmiotu interesującego i otwierającego oczy na świat. Krajobrazy i regiony można wówczas poznać syntetycznie, uwzględniając wszystkie możliwe zależności, jak i analitycznie z wykorzystaniem osiągnięć nauk geograficznych. Geografia, podobnie jak historia, urealnia nam rzeczywistość, nadaje jej pewien kształt i pozwala wydobyć z niej to, co dla nas istotne oraz ważne (ryc. 1). Obecnie w erze rozwoju technologii i nieograniczonego dostępu do informacji ta geograficzna umiejętność selekcji i obserwacji świata staje się niemal niezbędną.

Fot. 1. Klasycy nowożytnej polskiej dydaktyki geografii: W. Nałkowski (1851–1911), S. Pawłowski (1882–1940) i J. Flis (1912–1993)

Źródło: <http://starepowazki.sowa.website.pl/Pochowani/NałkowskiWaclawPiotrLudwik.html>; Pawłowski 2006; Wojtycza 2005

GEOGRAFIA

Obraz środowiska ziemskiego
(synteza nauk geograficznych)

HISTORIA

Obraz rozwoju ludzkości
(synteza nauk historycznych)

Ryc. 1. Przedmioty szkolne syntetyzujące wiedzę z nauk szczegółowych

Źródło: Opracowanie własne

Wacław Nałkowski w 1907 roku pisał, że „Geografia pozwala myśleć naukowo, czuć estetycznie, działać praktycznie”. Odzwierciedleniem tych słów są przepiękne opisy krajobrazów, przedstawione przez niego w kilku częściach *Geografii malowniczej* (Nałkowski 1909a,b, 1911). Dotyczą one fizjografii poszczególnych kontynentów, ale i uwzględniają własne spostrzeżenia autora z podróży, w sposób niezwykle barwny oraz interesujący. Stanisław Pawłowski stworzył natomiast jedną z najciekawszych koncepcji edukacji geograficznej opartej na geografii regionalnej. Jego *Kraje i mórze europejskie* oraz *Kraje i morza pozaeuropejskie* nawiązują do aktualnego układu treści w polskich podręcznikach, choć wykorzystanie przepięknych opisów typologicznych odbiega od współcześnie powszechnego – „encyklopedycznego”. Niekiedy trudno nawet uwierzyć, iż miejsca opisywane w dawnych i aktualnie obowiązujących podręcznikach to te same kraje, krajobrazy, czy wreszcie regiony (Pawłowski 1921, 1935, 1943). Przy uwzględnieniu współczesnych osiągnięć nauki oraz znajomości sytuacji geopolitycznej państw, koncepcja edukacji geograficznej Pawłowskiego idealnie wpisałaby się w obecne potrzeby edukacyjne.

Jan Flis również był zwolennikiem barwnych i malowniczych opisów typologicznych, które przenosiły nas w krajobraz lasu równikowego, krajobraz wulkaniczny, krajobraz zwrotnikowy Asuanu, krajobraz śródziemnomorskich Włoch, czy też krajobraz Cieśnin Czarnomorskich. Czytając je, ma się niekiedy wrażenie, jakby widziało się kolory oraz czuło smaki i zapachy egzotycznych roślin lub przypraw (Flis 1949a-e, 1950, 1967, 1969, 1983). Opisy tych odległych krajobrazów oddziaływają więc na nasze zmysły, a przez to są lepiej zapamiętywane i rozumiane.

Nowa koncepcja kształcenia geograficznego w szkole

W dotychczasowych koncepcjach kształcenia geograficznego brakowało konsekwencji w realizowanych zagadnieniach. Unika się również problemowego podejścia, które jest kluczem do zrozumienia specyfiki danego krajobrazu lub regionu. Moja propozycja układu treści to tylko głos w dyskusji, sygnalizujący potrzebę zmiany, ze względu na niezbyt optymistyczną sytuację geografii w polskich szkołach. Pewne uporządkowanie zagadnień geografii regionalnej nie jest jednak niczym nowym, to raczej powrót do idei geografii i sprawdzonych rozwiązań, które dają szansę poprawy jakości i efektywności kształcenia. Koncepcja ta nawiązuje do podręczników kształcenia geograficznego, jakie zaproponowali przed laty prof. Stanisław Pawłowski, a także prof. Jan Flis (tab. 2 i 3). Zakłada ona poznanie pełnego obrazu Ziemi począwszy od najbliższej okolicy, aż do osiągnięcia przez uczniów pełnej percepcji i zrozumienia praw rządzących stosunkiem człowieka do Ziemi. Koncepcji Pawłowskiego nie należy jednak przenosić w całości na grunt dzisiejszej edukacji. Trzeba traktować ją raczej jako ideę, przy uwzględnieniu współczesnej problematyki oraz korelacji międzyprzedmiotowej (przede wszystkim z historią).

Tab. 2. Koncepcja kształcenia geograficznego w oparciu o edukację regionalną – II i III etap edukacyjny

Etap edukacyjny	Klasa	Zakres poznawczy	Charakterystyka
II	IV	Najbliższa okolica	Opisy krajoznawcze zmierzające do poznania własnego kraju – istotna rola w wychowaniu społeczeństwa, rozbudzenie uczuć patriotycznych, przywiązanie do ziemi ojczystej
	V	Najbliższy region	
	VI	Polska	
III	I	Wstęp do geografii fizycznej	Opisy typologiczne wskazujące na problematykę regionów – ukazują geografę, jako naukę samodzielną o środowisku ziemskim, rozważanym antropocentrycznie
	II	Geografia krajów i mórz europejskich	
	III	Geografia krajów i mórz pozaeuropejskich	

Źródło: Opracowanie własne

Tab. 3. Koncepcja kształcenia geograficznego w oparciu o edukację regionalną – IV etap edukacyjny

Przyrodnicze nauki geograficzne	Społeczno-ekonomiczne nauki geograficzne
Kartografia	Geografia rolnictwa
Astronomia	Geografia przemysłu
Meteorologia	Geografia usług
Klimatologia	Geografia osadnictwa
Hydrologia	Geografia miast
Geologia	Geografia społeczna
Geomorfologia	
Gleboznawstwo	
Biogeografia	
Opisy wskazujące drogi do rozwiązania regionalnych problemów w oparciu o nauki geograficzne, które są wyrazem związku geografii z innymi gałęziami wiedzy ludzkiej	

Źródło: Opracowanie własne

Wnioski

Historia już wielokrotnie pokazała nam, że rewolucje rzadko dają pozytywne i trwałe zmiany. Natomiast najkorzystniejsze efekty uzyskuje się w wyniku ewolucji (Reńda 2010). Podobnie twierdził prof. Jan Flis, który w wywiadzie, na pytanie dotyczące reformy oświaty w pierwszej połowie lat 90. odpowiedział: „Wciąż robimy rewolucję. Jestem zwolennikiem powolnej ewolucji, doszlifowywania programów, a nie jakichś rewolucyjnych zmian” (Banaśkiewicz-Cabaj, Cabaj 2007). Warto więc w najmłodszych latach edukacji powrócić do geografii krajoznawczej, aby podkreślić jej istotne znaczenie w wychowaniu społeczeństwa i kształtowaniu postaw przywiązania do ziemi ojczystej. W kolejnych latach, poprzez opisy krajobrazu wskazać problematykę regionów świata i rozbudzić zainteresowania poznawcze uczniów. Propagowane przez W. Nałkowskiego, S. Pawłowskiego i J. Flisa typologiczne opisy krajobrazu, odrzucające zbędny encyklopedyzm są najlepszym sposobem na

osiągnięcie tego celu. W następnych latach edukacji należałoby natomiast wskazać znaczenie nauk geograficznych jako drogi do rozwiązania problemów społecznych, politycznych i ekonomicznych współczesnego świata. Uczyni to z geografii naukę pojednania pomiędzy narodami, w myśl słów Stanisława Pawłowskiego „Jedna jest Ziemia i jeden człowiek na niej” (wykład inauguracyjny, 1932). W ten sposób geografia przygotowuje uczniów także do życia obywatelskiego, uzupełniając nauczane treści o elementy edukacji antydyskryminacyjnej. Rola i wartość jednolitej oraz spójnej koncepcji kształcenia geograficznego będzie więc ponadczasowa.

Literatura/References

- Banaśkiewicz-Cabaj, K., Cabaj, W. (2007). Rozważania Jana Flisa o nauczaniu geografii. Kielce: Wyd. Instytut Geografii Akademii Świętokrzyskiej im. Jana Kochanowskiego.
- Flis, J. (1949a). Asuan, *Poznaj Świat*, 2, 1–6, 15–19.
- Flis, J. (1949b). Krajobraz wulkaniczny, *Czytelnik*, 2, 531, 2, 43.
- Flis, J. (1949c). Krajobraz wybrzeży morskich, *Czytelnik*, 2, 499, 1, 79.
- Flis, J. (1949d). Włochy, *Poznaj Świat*, 2, 10–12, 195–215.
- Flis, J. (1949e). Jak powstała rzeźba Sądecczyzny, *Rocznik Sądecki*, 2.
- Flis, J. (1950). Cieśniny Czarnomorskie, *Poznaj Świat*, 3, 4–6, 53–57.
- Flis, J. (1967). Kraje himalajskie. W: A. Zierhoffer (red.), *Geografia Powszechna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Flis, J. (1969). Wstęp do geografii fizycznej. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Flis, J. (1983). Opisy krajobrazu. *Geografia w Szkole*, 36, 1, 12–20.
- Groenwald, M., Plit, F., Rodzoś, J., Szkuřat, E., Tracz, M. (2008). Raport o stanie geografii szkolnej w nowym systemie oświaty w Polsce. W: R. Wiśniewski, W. Gierańczyk (red.), *Dokumentacja Geograficzna – Geografia we współczesnym systemie kształcenia*. Warszawa: 38, 5–17.
- Grzybowska, I.M. (1983). Krajobraz – pojęcie, metody badań i klasyfikacje. *Geografia w Szkole*, 36, 1, 7–11.
- Jakubowski, M. (1996). O myśleniu filozoficznym i poszukiwaniu zasad porządkujących wiedzę geograficzną. W: M.Z. Pulinowa (red.), *Człowiek bliżej Ziemi. O teoretycznych podstawach nauczania geografii i ich praktycznym zastosowaniu*. Warszawa: WSiP, 68–84.
- Nałkowski, W. (1907). Geografia szkolna (rozumowa), wyd. II. Warszawa: M. Arct.
- Nałkowski, W. (1909a). Geografia malownicza: z wrażeń podróżników, 3, Ameryka Północna. Warszawa: M. Arct.
- Nałkowski, W. (1909b). Geografia malownicza: z wrażeń podróżników, 4, Afryka. Warszawa: M. Arct.
- Nałkowski, W. (1911). Geografia malownicza: z wrażeń podróżników, 5, Azja. Warszawa: M. Arct.
- Pawłowski, S. (1921). Geografia dla klas wyższych. Kraje i morza europejskie, 2, 1. Lwów-Warszawa: Książnica Polska T-wa Nauczycieli Szkół Wyższych.
- Pawłowski, S. (1935). Kraje i morza pozaeuropejskie: podręcznik geografii dla klasy III gimnazjalnej. Lwów-Warszawa: Książnica-Atlas.
- Pawłowski, S. (1938). Geografia jako nauka i przedmiot nauczania. Lwów-Warszawa: Książnica-Atlas.

- Pawłowski, S. (1943). *Geografia Polski dla I klasy gimnazjalnej*. Jerozolima: Urząd Oświaty i Spraw Szkolnych.
- Pawłowski, Z. (2006). Prof. dr phil. Stanisław Pawłowski (1882–1940). Dębowczanin. Geograf i nauczyciel. Profesor i Rektor Uniwersytetu Poznańskiego. Poznań: Wydawnictwo Kontekst.
- Pulinowa, M.Z. (red.). (1996). *Człowiek bliżej Ziemi. O teoretycznych podstawach nauczania geografii i ich praktycznym zastosowaniu*. Warszawa: WSiP.
- Reńda, W. (2010). Reforma i co dalej..., *Foton*, 110, 53–56.
- Stasiuk, A. (2004). *Jadąc do Babadag. Wołowiec*: Wydawnictwo Czarne.
- Wilczyński, W. (1996). *Idea przyrody w historii myśli geograficznej*. Kielce: Wydawnictwo Jedność.
- Wilczyński, W. (2003). *Autonomia i jedność geografii*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Wilczyński, W. (2011a). Tradycyjne i nowe poglądy na tożsamość geografii. *Podstawowe idee i koncepcje w geografii*, 5, 23–25.
- Wilczyński, W. (2011b). *Ideowe źródła i tożsamość geografii*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Wojtycza, J. (2005). Wspomnienia o Janie Flisie. *Konspekt, Pismo Akademii Pedagogicznej w Krakowie*, 21(1).

Notka biograficzna o autorze: Absolwent geografii z przyrodą na Uniwersytecie Pedagogicznym w Krakowie. Po zakończeniu studiów podjął pracę w charakterze nauczyciela geografii w Gimnazjum nr 1, a od roku 2013 zatrudniony w Gimnazjum nr 13 w Krakowie. W tym samym roku rozpoczął również studia doktoranckie z zakresu geografii na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. Swoje zainteresowania badawcze koncentruje na geologicznych uwarunkowaniach rozwoju rzeźby Beskidu Niskiego oraz geografii regionalnej ze szczególnym uwzględnieniem konfliktów na tle etnicznym i narodowościowym w Europie Wschodniej i Południowej. Doświadczony przewodnik górski, pilot wycieczek, a także organizator kilkunastu studenckich wyjazdów podróźniczych.

Biographical note of author: He graduated from geography with natural science from the Pedagogical University of Cracow. After graduating, he took a job as a geography teacher at Lower Secondary School No. 1, and from 2013 worked at Lower Secondary School No. 13 thirteen in Krakow. In the same year he also began his doctoral studies in geography at the Jagiellonian University in Krakow. His research interests are focused on the geological determinants of the land relief of Low Beskids and regional geography with particular emphasis on ethnic conflicts in Eastern and Southern Europe. He is an experienced mountain guide, tour guide and organizer of several student trips.

Michał Zatorski, mgr
Uniwersytet Jagielloński
Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej
ul. Gronostajowa 7
30–387 Kraków
michal.zatorski@uj.edu.pl